

İBN NÜCEYM'İN HAYATI VE ESERLERİ

Yard.Doç.Dr. İsmail ACAR*

IBN NUDJAYM'S LIFE AND HIS WORKS

The scholar (fakîh) who was known as Ibn Nudjaym, is Zeynelabdin b. Ibrahim b. Muhammed b. Muhammed el-Mısrî. He was born in 926/1519 and dead in 969/1562 in Cairo. His life was too short to write book and continue scientific researches, but he could manage it. He is accepted among the first writers about codification of Islamic law in Hanefî tradition. His magnum opus is el-Eşbâh ve'n-Nazâir. It was a classical and famous book in the field of codification of Islamic law. Till 1924, it was one of the basic books in the Ottoman madrasas. On the other hand, this was a reference and hand book of Mecelle commission which is constituted under the leadership of Ahmed Cevdet Pasha.

I- HAYATI

A- ADI

Genellikle İbn Nüceym lakabıyla bilinen bu İslam Hukuk bilgininin asıl adı, Zeynülâbidin (Zeynüddin veya sadece Zeyn) b. İbrahim b. Muhammed b. Muhammed b. Nüceym el-Mısrî'dir.¹

İsmi, yazmalarda daha çok "Zeyn" şeklinde karşımıza çıksa da, zaman zaman "Zeynülâbidin" ve "Zeynuddin" ifadesi de göze çarpar.

Çağdaşlarının eserleri ile bunlar göz önüne alınarak yazılan tabakât ve terâcim kitaplarında ekseriyetle "Zeynülâbidin" ve "Zeynüddin" ibaresi kullanılmıştır. İbn Nüceym'e en yakın tabakât yazarlarından Abdülvehhâb b.

* DEÜ, İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ 'Atâî, Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şakâik, İstanbul 1989, s. 34; The Encyclopedia of Islam, (Eİ.) 1979, III, 901.

² İbn Nüceym, er-Resâilü'z-Zeyniyye fî Mezhebi'l-Hanefiyye, Süleymaniye, Laleli, 3694, vr. no: 1^b.

Ahmed eş-Şa'rânî (eş-Şa'râvî) el-Mısırî (973/1565), İbn Nüceym'den "Zeynülâbidin" adıyla bahsederken İbnu'l-İmâd el-Hanbelî (1051/1641) "Zeynüddin" şeklini kullanmıştır.⁴ Ebu'l-Mekarim Necmeddin b. Muhammed el-Gazzî (1061/1651) de hem "Zeyn" hem de "Zeynülâbidin" ibaresini kullanmıştır.

Katip Çelebi, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh* adlı eserini tanıtırken "Zeynüddin"⁶ *el-Fevâidu'z-Zeyniyye* adlı eseri hakkında bilgi verirken "Zeyn",⁷ *Kenz şerhi el-Bahru'r-Râik* adlı eserini tanıtırken de "Zeynülâbidin"⁸ adlarını kullanmıştır.

Abdulhayy el-Leknevî (1304/1886) de, hem "Zeyn"⁹ hem de "Zeynülâbidin"¹⁰ isimlerine yer vermiştir.

Muhtemelen adının farklı kullanılmasından kaynaklanan karışıklık sebebiyle Brockelmann, İbn Nüceym'i, kardeşi Ömer b. İbrahim b. Nüceym (1005/1596) den ayırdetmekte yanılmıştır. Bir yerde İbn Nüceym'den bahsederken "Zaina'l-âbidin b. İbrahim b. Nugaim al-Mısırî" ifadesine yer vermiş¹¹ bir başka yerde de yine üzerinde durduğumuz müelliften bahsederken kardeşi olan "Zain (Sirâğ) ad-dîn (al-Âbidin) Ömer b. İbrahim b. Nugaim al-Mısırî"nin adını vermiştir.¹²

İbn Nüceym'in adı için ileri sürülen bu üç ismin ilk kaynaklarda da yer alması, bize bu isimlerin, müellif hayatta iken kullanılmış olabileceği kanaatini vermektedir. Daha önceki asırlarda olduğu gibi, günümüzde de geçerliliğini koruyan uzun isimleri kısaltarak kullanma alışkanlığı, İbn Nüceym'in isminin değişik şekillerde ifade edilmesine sebep olmuş olabilir.

³ Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğra*, Kahire 1990, s. 96.

⁴ İbnu'l-İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut ts., VIII, 358.

⁵ el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire bi Â'yanî'l-Mietî'l-Âşire*, Beyrut 1958, III, 153.

⁶ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul 1941, I, 98.

⁷ Katip Çelebi, *age.*, II, 297.

⁸ Katip Çelebi, *age.*, II, 1515.

⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcini'l-Hanefiyye*, Beyrut 1324, s. 135.

¹⁰ Leknevî, *age.*, s. 134, 2. dipnot.

¹¹ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, G, II, 401.

¹² Brockelmann, *age.*, S., II,425.

Dedelerinden birinin adının "Nüceym" olması ve kendisinin de yıldız gibi parlak bir şahsiyet olması, *küçük yıldız* anlamına gelen "İbn Nüceym" lakabıyla meşhur olmasına sebep olmuştur.¹³

Müellifin başlangıçtan itibaren "İbn Nüceym" lakabıyla şöhret bulması, künyesindeki esas ismini ikinci plana düşürmüştür. Başlıkta da tercih ettiğimiz gibi, özellikle son devir Hanefî fıkıh literatüründe müellifin lakabıyla zikrinin ön plana çıkması, bizi isminden ziyade onun lakabını (İbn Nüceym) kullanmaya sevk etmiştir.

B- HAYATI

İbn Nüceym'in vefat tarihi, kendisinden bahseden tabakât kitaplarının hemen hepsinde geçmesine rağmen, doğum tarihine pek rastlanmaz. Bir iki tabakât kitabında, 926/1519 tarihinde Kahire'de doğduğu zikredilmektedir.¹⁴ Bu bilgilere göre onun, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden (923/1517) birkaç yıl sonra doğmuş olduğu söylenebilir. Osmanlı hakimiyetinin geçerli olduğu bir beldede doğup büyümesi ve ilimle iştigal etmesine rağmen, her nedense, Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde İbn Nüceym'i tanıtan herhangi bir bilgiye rastlayamadık.¹⁵

Diğer yandan Corci Zeydan, İbn Nüceym'i, Mısır'da Osmanlı Asırları bölümündeki Hanefî fakihler arasında saymaktadır.¹⁶

Tabakât kitaplarında çocukluğu, ilk tahsili ve ailesi hakkında pek bilgi yoktur. Bu bakımdan, babasının mesleğini, yaşadığı toplumun ekonomik ve kültürel yapısını, dolayısıyla aile içi terbiyesini nasıl aldığını ve birkaç hocasından başka tahsil hayatının da nasıl olduğunu bilmiyoruz.¹⁷ Ulaşabildiğimiz kadarıyla mevcut yazmalarda da bu tür bilgilere rastlamadık.

Önemli bir şahsiyet olan müellifin ölümünden günümüze kadar, daha önceki devirlere nispeten, tafsilatlı tabakat kitaplarının az oluşu ve İbn

¹³ 'Atâî, age., s. 34; Eİ., III, 901.

¹⁴ Temîmî, *Tabakatu's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Riyad 1983, III, 275; Atâî, age., I, 34; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul 1951, I, 34.

¹⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972.

¹⁶ Corci Zeydan, *Tarihu Âdabi'l-Lügati'l-Arabiyye*, Kahire 1957, III, 373.

¹⁷ Hocaları bölümünde gelecek.

Nüceym'in çok genç denebilecek bir yaşta -takriben 43,44- vefat etmesi, hayatı hakkında bilgi edinmemizi olumsuz yönde etkilemiştir.

İbn Nüceym, Kahire'de Sargıtmuş (Sarigitmis) medresesinde müderrislik yapmıştır. Emir Sargıtmuş (750/1358)'ın yaptırdığı bu medresede genellikle Hanefî alimler ders veriyordu.

İbn Nüceym'in Kanunî devrinde Mısır müftülüğü yaptığı söylenmektedir.¹⁹ Fakat gerek Türkiye'deki araştırmalarımız, gerekse Mısır'da bulunduğumuz sıralardaki araştırmalarımızda İbn Nüceym'in resmen Mısır müftülüğü yaptığına dair herhangi bir bilgi elde edemedik. Günümüz Mısır Müftüsü (1993) Seyyid Hüseyin Tantavî'ye bizzat müracaat etmemize rağmen, netice alamadık. Anlayabildiğimiz kadarıyla şu anda Mısır Müftülüğü arşivi, ancak son yüzyılda müftülük yapmış olanlarla ilgili bilgiye sahip. Dolayısıyla, mevcut arşivle daha önceki müftülere ait bilgi elde etmek mümkün olmamıştır.

İbn Nüceym'e en yakın tabakât yazarı Şa'rânî, eserinde İbn Nüceym'in vefat tarihini belirtmemiştir.²⁰ Necmeddin el-Gazzî, İbn Nüceym'in vefat tarihini, talebesi Muhammed Alemî'den naklen (969/1562) olarak verirken,²¹ oğlu Ahmed'den yapılan nakillerde 8-Recep-970/ 4- Mart-1563 çarşamba olarak zikredilmektedir.²²

C- ŞAHSİYETİ

Yakın arkadaşı Şa'rânî şöyle demektedir: "Onunla yaklaşık on yıldır arkadaşız, dinen mahzurlu görülebilecek hiçbir hareketini görmedim. 953/1546 yılında beraber hacca gittik, yolculuk esnasında komşuları ve hizmetçileri ile gayet iyi geçindiğini gördüm. Temiz ve yüksek ahlak sahibi bir şahsiyet idi. Kötü bir huyu olmuş olsaydı, sefer esnasında ortaya çıkardı."²³

¹⁸ Ataî, age., s. 34; Brockelmann, S., II, 425.

¹⁹ Niyazi Kahveci, "İctihad Kapısının Kapanmadığına Dair Pratik Bir Örnek" (Basılmamış makale), s. 2,5,6.

²⁰ Şa'rânî, age., s. 97

²¹ el-Gazzî, age., III, 154; Temîmî, age., III, 275; Mısır Kütüphaneleri Yazmalar Katoloğu (MKYK.) Osmanlı Matbaası, 1406, VIII, 5 ; Fihrist el-Hizâneti't-Teymuriyye, Kahire 1948, II, 301; Brockelmann G., II, 401.

²² MKYK., VIII, 5 ; İbn Nüceym, el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekaik, Bulak 1311, I, 2, Resâilü İbn Nüceym, Beyrut 1980, Mukaddime; E.İ., III, 901.

²³ Şa'rânî, age., s. 96; Leknevî, age., s. 135; el-Gazzî, age., III, 154; İbn Abidin, Reddül-Muhtar, İstanbul 1307, I, 14; İlyan Serkis, Mu'cemu Matbuâtî'l-Arabiyye ve'l-

Mümtaz bir Hanefî hukukçusudur. Asil branşı fıkıh olmasına rağmen tasavvuf ile de meşgul olmuştur.²⁴ Öyle ki, bir ara fetvayı ve ders okutmayı tamamen terk edip tasavvufa yönelmek istemiş, bu niyetle arkadaşı Şa'rânî ile istişare etmiştir. Arkadaşı onun bu düşüncesine karşılık: "Şer'î ilimlerde iyice derinleşmeden tarikata girme ki tartışma meclislerinde bütün Mısır alimlerinin görüşleri karşısına kuvvetli delillerle çıkabilesin." deyince fetva ve ders okutmayı terk etmekten –en azından o an için- vazgeçtiği söylenir. Şa'rânî'nin ifadesine göre o, istenilen ilmî seviyeye ulaşmıştır. Daha sonra tedris ve iftayı terk etmeden, Süleyman el-Hudayrî (961/1553-1554'den sonra) vasıtasıyla tarikata intisab etmiş,²⁵ vefatına kadar da eserlerini te'lif devam etmiştir. Hatta *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı son eseri 969/1562 tarihini taşır. Kaynaklarda, eserini tamamladığında hasta olduğu, bu hastalık sebebiyle de öldüğü ifade edilir.²⁶

İbn Nüceym'in, Süleyman el-Hudayrî vasıtasıyla tarikata intisab ettikten sonra, tabiatında var olan insanlara yardım etme duygusu daha da derinleştiği; kendisine gelen meseleleri hallederek, insanları iyiye ve güzele yöneltmenin artık onun için zevk haline geldiği²⁷ söylenir.

Bununla beraber fıkıh ilmi ile uğraşmak, onun için sıfat değil, tabii bir şeydi. Sırf teorisyen değil, aynı zamanda uygulamacı idi. Gecelerini tedris ve fetva, gündüzlerini te'lif ve müzakere ile geçirirdi. Kendisi bazı eserlerinde şöyle der: "Fıkıh benim ilk tahsil ettiğim ilimdir, onu öğrenirken çok sabahlamışım. Aklım, fikrim, gözüm, elim ve bedenim onun için çok çalışmıştır. Eski ve yeni kitapları elde etmek için çok hırslı çalışarak Kahire'de bulunan eserlerin çok azı müstesna hepsini mütâlaa etmişimdir."²⁸

Muarrebe, Mısır 1928, II, 265; Tebrizî, *Rayhanetu'l-Edep fî Terâcimi'l-Ma'rufîne bi'l-Künyeti ve'l-Elkâb*, Tebriz 1335, VI, 182.

²⁴ Eİ, III, 901.

²⁵ Şa'rânî, *age.*, s. 96 ; Leknevî, *age.*, s. 134, 2. dipnot; İbn Nüceym'in hangi tarikata intisab ettiğini tespit edemedik. el-Münâvî, Süleyman el-Hudayrî'nin el-Merhûmî'den tarikatı ahzettiğini bildirmekle beraber ne Merhûmî'nin ne de Hudayrî'nin tarikatı ile ilgili bilgi vermektedir. (Abdurrauf el-Münâvî, *el-Kevâkibu'd-Dürriyye*, Kahire ts., IV, 58.)

²⁶ Katip Çelebi, *age.*, I, 99; İbn Abidin, *Nüzhetü'n-Nezâir ale'l-Eşbâh Ve'n-Nezâir*, (Tahkik: Muhammed Mutî el-Hafız) Şam 1986, Mukaddime, s. 7; İbn Nüceym, *Resâilü İbn Nüceym*, Süleymaniye, İsmihan, 120, vr. no: 26

²⁷ Şa'rânî, *age.*, s. 97.

²⁸ İbn Nüceym, *Resâil*, Süleymaniye, İsmihan, 120, vr.no: 2^a

Almış olduğu tasavvuf kültürü, çevresindekilerin etkisi ve duraklama devri fakihlerinde görülen ortak özelliklerden; nefsinin küçük görme müellifimizde de vardır. Kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplara başlarken "fakir kul şöyle der"²⁹ "zayıf kul İbn Nüceym'in görüşü şudur" şeklindeki ifadelerle söze başlar. Ayrıca "İbn Nüceym" lakabı da sanki bu tespitimizi doğrular mahiyettedir.

D- ÜSLÛBU

İbn Nüceym bilhassa fikhın sistematik yapısı üzerinde durmuştur. Bu nokta geniş bir sahaya yayılmış olan çalışmalarında göze çarpmaktadır³⁰

Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Hüseyin el-Kerhî (340/952) ile Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer-Debûsî (430/1039)'nin eserlerinde kavaide değinilse de, ilk defa Hanefî ekolü içerisinde kavaid çalışması İbn Nüceym tarafından gerçekleştirilmiştir.³¹

Müellif, "Bazı arkadaşlarım benden fikh bablarının terkibine göre fikhın hudutlarını tayin edip toplamamı istediler, ben de mübtediler istifade etsin, hıfzı kolay olsun diye fikhın tarifinden başladım"³² derken ihtiyaca göre de eser yazdığını ipucunu vermektedir. Ölümünden sonra derlenen risâleleri de sorulan soru ve fetvalara cevap şeklindedir. Kendisinin naklettiği bu isteğin ardından konuyla ilgili bir makale yazdığı anlaşılmaktadır.

Bazen de müellif kendine sorulmadan³³ tespit ettiği bir problemi aydınlatmış, insanların istifadesine sunmuştur.

İnsanlara faydalı olma duygusu, üslûbuna da tesir etmiş, yer yer basit tarifler yapmıştır.³⁴ Fakat zekası ve dehasıyla yazdığı eserlerini anlamak için hayli gayret sarf etmek gerekmektedir. *el-Eşbâh* adlı eseri bunlardan biridir. İbn Abidin, müellifin halinin bilinmemesi ve eserin zayıf kaviller içermesi sebebiyle böyle kitaplardan fetva verilmemesi gerektiğini söyledikten sonra şöyle der: İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserini de bunlara

²⁹ İbn Nüceym, *er-Resâilü'z-Zeyniyye*, Süleymaniye, Lâleli, 3694, vr. no: 1416, 122^a ; İbn Nüceym, *Resâil*, Beyrut baskısı, s. 9.50,314.

³⁰ *Eİ.*, III, 901.

³¹ İbn Abidin, *Nüzhetü'n-Nezâir*, Mukaddime, s. 4.

³² İbn Nüceym, *Resâil*, Süleymaniye, Lâleli, 3694, vr. no: 1416, vr. no:142^b.

³³ İbn Nüceym, *Resâil*, Beyrut baskısı, s. 50.

³⁴ İbn Nüceym, *Resâil*, Süleymaniye, Lâleli, 3694, vr. no: 1416, vr. no: 143^a.

katmak gerekir. Çünkü kitapta öyle kısa tabirler var ki, manaları ancak me'hazları görüldükten sonra anlaşılabilir. Hatta kitabın birçok yerinde manayı bozacak şekilde kısaltmalar vardır. Bunlar ancak kitabın haşiyeleri ile mütalaa edildiğinde anlaşılabilir.³⁵

Müellif velut bir şahşıyettir. Ömrünün 43 yıl gibi çok kısa olması, düşündüğü hatta başladığı bir takım çalışmaları bitirmesine engel olmuştur. Hâfizuddîn en-Nesefî'nin (710/1310) *Kenzu'd-dekâik* adlı eserine *el-Bahru'r-râik* ismiyle yaptığı şerh ile Merginânî'nin (593/1197) *el-Hidaye* adlı eserine yaptığı ta'lîk yarıda kalmıştır.³⁶

Müellif bazı önemli fıkıh kitapları için yazdığı, şerh, haşiye ve ta'lîklerini, sorulan sorulara verdiği fetvalarını, değişik konularda risâle ve benzeri yazılarını derleyip tasnif edemedi vefat etmiştir.³⁷

İctihad kapısının kapanıp kapanmadığı tartışmalarına girmeden icthad etmiştir. Hanefî ekolünden ayrılmamış, lakin yeri geldiğinde kendi görüşünü açıkça söylemekten de geri durmamıştır. Harac vergisi ile yükümlü olan kimsenin ölümü durumunda arazinin konumu hakkında kendisine kadar ulaşan geleneğe aksi yönde ictihadda bulunmuştur:

Osmanlı idaresi, Mısır arazisini o zamana kadar yazılan eserlerde mesela *Hidaye'de*, haraca tâbi olarak bildiğinden Mısır Müftüsünden fetva istememişti. Ancak halkın baskısı üzerine devrin Mısır müftüsü İbn Nüceym *Tuhfetu'l-Mardıyye fi Aradi'l-Mısriyye* adlı eseri kaleme almak zorunda kalmıştı. İbn Nüceym konuyu tartışmaya, "haracını ödeyemeyene" hazinenin maliye politikasını anlamakla başlamaktadır. Klasik Hanefî geleneğini takip ederek; harac yükümlüsü arazisini ekemeyecek ya da vergisini ödeyemeyecek duruma düşerse arazisini kullanma hakkını kaybetmektedir. Bu durumda hazine mâlikin vekili gibi hareket ederek onu ya ektirir veya kendisi eker, ya da mâliki adına satar. Üründen, kiradan veya ücretten harac miktarını tahsil eder ve artanını mâlikine iade eder. Görüldüğü gibi bu durumlarda konu muğlak da olsa, asıl mâlik, arazisi üzerinde hakkını korumaktadır. Fakat, "harac yükümlüsünün ölümü" ile hazineye intikal eden arazi, kiraya verilir ve kiranın tümü hazineye kalır. Devlet başkanı isterse onu üçüncü bir şahsa satıp ondan kendisi satın alabilir. Tabii ki satım "kamu yararı" prensibi gereğince yapılabilir. Bu yolla satın alınan araziler

³⁵ İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, İstanbul 1307, I, 65.

³⁶ Bağdatlı, *age.*, I, 378.

³⁷ Temîmî, *age.*, III, 276.

ayrıcalıklı olarak vergiden muaf tutulmaktadır. İbn Nüceym, o zamana kadar olanın aksine bu tür ayrıcalık için iki gerekçe ileri sürmüştür. Birincisi hukukî tekniktir. Buna göre harac bir kişisel yükümlülüktür (mu'ne). Kişi varissiz ölünce yükümlülük sona ermektedir. Bu hukukî gerekçe klasik Hanefî gelenekle çatışmaktadır. Ona göre, harac muvazzaf verimli arazinin kendisi üzerine bir yükümlülüktür. İkinci gerekçe ise; devlet başkanının bir şeyin kendisini ya da kullanım hakkını satmaya yetkili olmasıdır. Satım karşılığı olan ücreti hazineye alırsa, ayrıca harac vergisi alma yetkisine sahip değildir. Bu tahlil daha sonraki Hanefî alimler tarafından benimsenmiş ve hukuk literatüründe iktibas edilmiştir³⁸

II- HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ

A- HOCALARI

1-Şerafuddin el-Bulkunî 922/1516 yılında Kahire'de kâdılık yapmıştır. Hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

2- Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Yunus b. eş Şelebî el-Mısırî. Hanefî fıkıh alimi, Seriyuddin İbnu's-Şihne, Burhaneddin et-Tarablusî ve Halid el-Ezherî'den ders almıştır. Ondan da İbn Nüceym ders almıştır. Altmış kusur yaşlarında vefat etmiştir.³⁹

3-Eminuddin Muhammed b. Abdi'l-Âl ed-Dimeşkî el-Hanefî (971/1563) veya (968/1560)⁴⁰ İbn Nuceym'den başka Şemseddin Muhammed el-Kudsî ve Burhaneddin b. İbrahim b. Süleyman el-Âdlî'nin de hocası olan bu zat, Burhaneddin et-Tarablusî'nin talebesidir.⁴¹

Bazı eserlerde İbn Nüceym'in hocaları olarak zikredilen,⁴² fakat İbn Nüceym doğmadan önce vefat etmiş olan Zeynuddin b. Kasım b. Kutluboğa (879/1474) ve Burhan el-Kerekî (922/1516) den kısaca bahsetmek istiyoruz.

1-Ebu'l-Fadl (Ebu'l-Adl) Zeynuddin b. Kasım b. Kutluboğa el-Mısırî (879/1474)

³⁸ Kahveci, agm., s. 6

³⁹ el-Gazzî, age., II, 115; İbnu'l-Imâd, age., VII, 267; İbn Abidin, age., I, 4; Serkis, age., I, 988; Brockelmann, G., II, 400; S., II, 265.

⁴⁰ el-Gazzî, age., III, 65; Bağdatlı, age., II, 247.

⁴¹ Ahmet Özel, "İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)" AÜİİF., Dergisi, Erzurum 1979, S., 3, s. 361-378.

⁴² İbnu'l-Imâd, age., VIII, 358.

Hanefî fakihi, hadis alimi, biyografi yazarı olan müellif Türk asıllı olup 802/1399 yılında Kahire'de doğdu. Babası Kutluboğa, Sûdûn es-Şeyhûnî (798/1396)'nin azatlısı olup, o daha çocukken öldü. Gençliğinde terzilik yaptı. İbnu'l-Humâm ve İbn Hacer başta olmak üzere Kâriu'l-Hidaye, İz b. Abdusselam, Abdullatif el-Kirmanî, Şerafedîn es-Subkî, İbnu'd-Deyrî ve el-Alâu'l-Bisâtî gibi alimlerden ders aldı. Sehâvi de onun talebesidir. Kudüs, Şam, İskenderiyye ve Mekke'ye gitti. 4- Rebîulâhir 879 (18 Ağustos 1474) tarihinde Kahire'de vefat etti.⁴³

2- Burhanuddin Ebu'l-Vefa, İbrahim b. Zeynüddin b. İsmail el-Kerekî el-Hanefî (922/1516)

Kahire'de 835/1431 yılında doğmuştur. İbnu'l-Humam ve diğer hocalardan ders almıştır. İki defa Hanefîlerin "kâdî'l-kudat"lığına (baş kâdî) tayin edilmiştir. Kerekî'nin *el-Feyz* adlı kendine ait fetva kitabı ile İbn Hişam'ın *Tavzîh*'ine yazdığı bir haşiyesi vardır.⁴⁴

Bu ikisinden başka Şihabuddun Ahmed b. Şakir el-Mağribî el-Mâlikî (909/1503) de hocaları arasında sayılmasına rağmen görüldüğü gibi İbn Nüceym doğmadan vefat etmiştir.

İbn Nüceym'in hocaları olarak geçmesine rağmen kendileri hakkında malumat bulamadığımız iki kişi daha vardır: Ebu'l-Feza es-Sülemî ve Nuruddin ed-Deylemî el-Mâlikî.⁴⁵

B-TALEBELERİ

1-Şemsüddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî (1004/1595)

Tanınmış Hanefî alimidir. Aslen Harezmi'nin Timurtaş köyünden olup Gazze'de doğdu. Tahsilini Gazze ve Kahire'de yaptı. İbn Abdi'l-Âl ve İbn Nüceym'den ders aldı. Gazze'de vefat etti.⁴⁶

2-Siracüddin Ömer b. İbrahim b. Nüceym (1005/1596).

İncelediğimiz müellif Zeynülâbidin b. İbrahim (İbn Nüceym)'in küçük kardeşidir.

⁴³ Özel, agm., s. 368.

⁴⁴ İbnu'l-İmâd, age., VIII, 103.

⁴⁵ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, I, 1 ; İbn Abidin, *Nüzhetü'l-Nezâir*, Mukaddime, s. 5, *Reddü'l-Muhtar*, I, 14.

⁴⁶ İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, I, 20; Bağdatlı, age., II, 262; Brockelmann, S., II, 427,429.

en-Nehru'l-Faik adıyla en-Nesefî'nin *Kenzü'd-Dekaik* adlı eserine yaptığı şerhte, hocası İbn Nüceym'in aynı esere *el-Bahru'r-Raik* adıyla yaptığı şerhe dair münaşakalara da yer vermiştir.⁴⁷

Ömer İbn Nüceym'in et-Tarsusî'ye ait (748/1358) *Enfau'l-Veşâil* adlı esere *İcabetü's-Sâil* adıyla yaptığı muhtasarını, Brockelmann, Zeynulâbidin'in (İbn Nüceym) eserleri arasında zikreder.⁴⁸ Aynı şekilde Brockelmann, *Tekmiletu Furuki'l-Eşbâh (Tetimme fi'l-Furuk mine'l-Eşbâh ve'n-Nezâir)* adlı eseri de müellifin ağabeyi Zeynulâbidin'e nisbet eder.⁴⁹

C- ESERLERİ

1- *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*

Bu kitap, İbn Nüceym'in en meşhur eseridir. Hanefî ekolünün klasik fıkıh kitabı yazımı anlayışına farklı bir boyut kazandırmıştır.

Eser, yedi bölümden meydana gelir; birinci bölümü küllî kaideler, diğer altı bölüm ise sırasıyla fevaid, cem' ve fark, bilmeceler, hileler, furûk ve son bölüm ise hikâye ve müraselât (yazışmalar) dan oluşmaktadır. İlk ve son bölüm hariç, diğer bölümler kendi içinde "taharet"ten başlayıp "miras" ile biter.

el-Eşbâh, ilk defa 1240/1825 yılında Calcutta'da basılmıştır. Daha sonra bu nüshadan Kahire'de kopyaları yapılmıştır.⁵⁰ İstanbul 1290/1872, Mısır 1298/ 1880, 1322/1904 ve İstanbul 1387/1968 tarihlerinde birkaç defa basılmıştır. Eser, avam-havas, herkesin nazarında kabul görmüştür. Birçok fikhî kaide içerir. İnce meselelere pratik cevaplar verir. Öyle ki "Rum diyarından hiçbir kimsenin bu bilgileri elde edemeyeceği kanaati" bazı Hanefî alimlerde oluşmuştur.⁵¹

Müellif, eserine hamdele ve salvele ile başladıktan sonra kitaba müracaat edenlerin istifadesini kolaylaştırmak ve okuyucunun konuya daha çabuk ısınabilmesini sağlamak için geniş bir fihrist koymuştur. Bu fihrist daha ziyade özet mahiyetinde olup, kitabı oluşturan bölümlerin neler içerdiğini ve bölümlerde konuların nasıl ele alındığını ana hatlarıyla ortaya

⁴⁷ Leknevî, age., s.134, 2. dipnotun devamı.

⁴⁸ Brockelmann, S., II, 87,427.

⁴⁹ Brockelmann, G., II, 401; S, II, 425; Özel, agm., s. 370.

⁵⁰ Temîmî, age., III, 276.

⁵¹ Temîmî, age., III, 276.

koyan geniş bir plan ve özet mahiyetindedir. Müellif, yedi bölüme ayırdığı kitabını özetlerken bölümlerin içeriğini, kimi yerde bir iki cümle ile ifade etmiş, kimi yerde de ayrıntıya girerek uzatmıştır.

Müellifin birinci bölümü diğer bölümlere göre daha detaylı ele alması, onun bu bölüme verdiği önemi göstermektedir. Zaten eser daha çok bu bölümüyle tanınmaktadır.

Eser genellikle kısa ve özlü cümlelerden oluşmaktadır. Konular yer yer sorulu cevaplı bir yöntemle işlenmiştir. Belirttiğimiz gibi kitabın en önemli kısmı birinci bölümdür. Yazar, haçim olarak eserinin yaklaşık üçte birini bu bölüme ayırmış, geriye toplam altı bölüm için üçte ikilik bir yer bırakmıştır.

Osmanlı medreselerinde okutulan önemli kitaplardan biri olan el-Eşbâh; müracaat kitabı durumunda olup, *Mecelle*'nin hazırlanmasına kaynaklık eden kitaplar arasındadır.⁵² Esere birçok şerh, haşiye ve ta'lik yazılmıştır. Haşiye ve şerhlerden önemli olanlarının bazıları şunlardır:

1 - *Gamzu Uyûni'l-Basâir ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*: Hamevî'nin yaptığı bu çalışma *el-Eşbâh*'in en meşhur şerhidir. İstanbul'da 1290/1873, 1283/1866, Lucknow'da 1284/1867, 1317/1899 ve son olarak da dört cilt halinde 1406/1985'de Beyrut'ta basılmıştır.

2 - *Tetinmetü'l-Furûk*: Siracüddîn Ömer b. İbrahim b. Nuceym (Müellifin kardeşi) tarafından altıncı bölüme yapılan bir ektir.

3 - *Tenviru'l-Besâir ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*: Şerâfeddîn Abdulkadir b. Berekât el-Gazzî'nin yazdığı bu haşiye altıncı bölümün sonuna kadardır.

4 - *Zevâhiru'l-Cevâhiru'n-Nedâir ale'l-Eşbâh*: Salih b. Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî (1055/1645)'ye aittir.

5 - *Risâle fi Beyâni Takriri İbâre fi'l-Eşbâh*: Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (1098/1686)'nin bu eseri *el-Eşbâh* şerhine yapılan diğer şerhlerle birlikte basılmıştır.

6 - *Haşiyetü'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*: Ali b. Muhammed Ganim el-Makdisî (1004/1595)'nin haşiyesidir.

7 - *Umduetu Zevi'l-Besâir ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*: İbrahim b. Muhammed b. Ahmed (1099/1687) tarafından yapılan bir çalışmadır.

⁵² Ahmet Özel, "İbn Nuceym", maddesi, *DİA.*, XX, 236.

8 - *Raf'u-l-İştibâh 'an Kelami'l-Eşbâh*: Hayreddinzade'nin bu çalışması, Hamevî şerhiyle birlikte basılmıştır.

9 - *Keşfu's-Serair ale'l-Eşbâh ve Nezaîr*: Muhammed b. Ömer el-Kefirî (1130/1717), hocası İsmail b. Ali el-Hâik (1113/1701)in derslerinde tuttuğu notlardan derleme suretiyle bu şerhi hazırlamıştır.

10 - *Sür'atü'l-İntibah li Meseleti'l-Eşbâh*: Abdü'l-Gânî b. İsmail en-Nablusî (1143/1730)'ye ait bir çalışmadır.

11 - *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*: Nablusî'nin bir başka çalışmasıdır.

12 - *et-Tahkîku'l-Bâhir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*: Muhammed b. Yahya et-Tâcî (1224/1809)'ye aittir.

13 - *Rafu'l-İştibah an İbâratı'l-Eşbâh*: İbn Abidin lakabıyla meşhur olan Muhammed Emin b. Ömer (1252/1836)'e aittir.

14 - *Nüzhetü'n-Nevâzir ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*: İbn Abidin'in bir diğer çalışmasıdır.

2- *er-Resâilü'z-Zeyniyye fî Fıkhi'l-Hanefiyye*

Bazı kaynaklar bu eseri *el-Feteva'z-Zeyniyye* ile bir telakki etmektedirler.⁵³

Mezhepte, Ebu Hanife ve İmameyn'in görüşlerinin olmadığı sahalarda fikir beyân eden ulema gibi, İbn Nüceym de yaygın olan bu anlayışa uyarak yeni karşılaşılan ve hakkında açıklık bulunmayan meselelere çözüm getirmiştir. Bazen sorulan bir sorunun cevabını risâlecik şeklinde cevaplandırmış ve kendisine yöneltilen problemleri halledip insanlara faydalı olmayı düşündüğünden meseleleri etraflıca incelemiştir.

Müellif bu risâleleri değişik zamanlarda günün şartlarına uygun olarak yazmış, ancak kitap haline getirmemiştir. Vefatından sonra oğlu Ahmed tarafından risâleler derlenip kitap haline getirilmiştir. Onun ifadelerine göre babasının risâlelerinin adedi kırktır. Daha birçok risâleyi kazaskerler babasından almış, fakat ne geri vermiş ne de nakletmişlerdir. Süleymaniye Kütüphanesinde risâlelerin toplandığı bir yazmada, bu sayı, otuz beş

⁵³

Şemseddin Sami, *Kamusu'l-'Alâm*, İstanbul 1989, IV, 2445; Serkis, *age.*, I, 265; Brockelmann, G., II, 401, S., II,426.

(sonunda isimsiz birkaç bölümden oluşan bir risâle ile otuz altı) dir.⁵⁴ Bu risâlelerin, torunu Muhammed tarafından da derlendiği söylenmektedir.⁵⁵

İbn Nüceym'in oğlu Ahmed: "Babamın vefatından sonra onlara ulaşmayı kolaylaştırmak için risâleleri toplayıp bazı düzenlemeler yaptıktan sonra *er-Resailü'z-Zeyniyye fi Fıkhi'l-Hanefiyye* adını verdim."⁵⁶ demektedir.

Halil el-Meys tarafından neşredilen (Beyrut 1970) baskısında kırk dört adet risâle vardır. Brockelmann ise yaklaşık altmış adet risâle tespit etmiştir.⁵⁷ Fakat bu risâleler hem GAL'in esas kısmında hem de zeyl kısmında verildiği için tekrar olmuş olabilir. Karşılaştırma yapmaya çalıştık, ancak elimizde risâlelerin tamamının esas nüshası olmadığı için karşılaştırma sınırlı kaldı. Risâleler hakkında kesin sayı söylemek oldukça zor. Risâlelerin üzerinde ayrı bir çalışmanın yapılması konunun daha iyi aydınlatılmasına yardımcı olacaktır. Mevcut eserler karşılaştırılarak elde edilen makalelerin isimleri şöyledir.

1- (*)⁵⁸ *el-Hayru'l-bâkî fi cevâzi'l-vudûi mine'l-fesâkî*

Abdestin fiskıyeli havuzdan alınıp alınamayacağını beyân eder.

2-(+)⁵⁹ *er-Risâle fi zikri'l-efâli fi's-salât.*

Namazda yapılan hareketlerin namaza ne ölçüde zarar verdiğini anlatır.

3- (*) *el-Kavlu'n-nakî fi'r-raddi ale'l-müfterî.*

İftiracıyı reddetme konusunda temiz bir söz. Bu risâlede İbn Nüceym, Hanefiler hakkında vakıflarla ilgili ortaya atılan bazı şayialara cevap verir.

4- (*) *el-Meseletü'l-hâssa fi'l-vekâleti'l-âmme.*

Umumî vekalet hususunda özel bir meseleyi inceler.

5-(+) *Rafu'l-gışâ an vakteyi'l-asri ve'l-ışâi.*

Hanefî mezhebine göre ikinci ve yatsı namazlarının vakitleriyle ilgili ihtilafli konulara değinerek bu hususa açıklık getirmeye çalışır.

⁵⁴ İbn Nüceym , *Resâil*, 3694, vr. no: 2^b, 3^{ab}.

⁵⁵ İbnu'l-İmâd, *age.*, VIII, 358.

⁵⁶ İbn Nüceym, *Resâil*, İsmihan, 120 vr. no: 3^b.

⁵⁷ Brockelmann, G., II, 401; S., II, 425.

⁵⁸ Müellifin bizzat isim verdiği risâleler.

⁵⁹ Müellifin ad vermeden "bu risâle şundan bahseder" diyerek dolaylı olarak isim verdiği risâleler.

6- (*) *et-Tuhfetü'l-mardıyye fi'l-arâdi'l-Misriyye.*

Mısır arazilerinden vergi toplanmasının şeklini inceler. Bu risâlede müellif yeni bir ictihatta bulunmuştur.

7-(+) *er-Risâletü fi't-talâkı'l-muallakı ale'l-ibrâi..*

İbraya (yani kadının ayhalinden temizlenmesine) bağlı talak bahsini açıklar.

8-(+). *er-Risâle fi talebi'l-yenûni ba'de hukmi'l-Mâlikî ve'l-ibrâi'l-âmmi..*

Bir kadının çocuğu adına yaptığı ikrarı üzerine Mâliki bir kâdı'nın vermiş olduğu hükümden sonra yapılan bir değerlendirmedir.

9-(+) *Tahrîru'l-makâl fi mes'eleti şarti'l-istibdâl.*

Vakfın şartlarını ve vakfın kullanılamıyacak hale gelen mallarının değiştirilip değiştirilimeyeceğini inceler.

10-(+) *Cümletün mine'l-fevâidi'l-müteallikati bi't-ta'ni ve't-tâûni.*

Veba ve cilt hastalığı hakkındadır. 950/1543 yılında ortaya çıkan bir salgın hastalık vesilesiyle yazılmıştır.⁶⁰

11-(+) *er-Risâle fi beyâni'r-rüşveti ve aksâmihâ.*

Rüşvet ve çeşitlerini inceler. Rüşvetin alınması caiz olan ve olmayan şekilleri üzerinde durur. Bu risâle, Halil Salihoğlu tarafından tercüme edilerek Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisinde yayımlanmıştır. (C. XXII-XXIII, S. I-IV, 1965-1966, s. 690-697.)

12-(+) *er-Risâle fi kenâisi'l-Misriyye.*

Mısırdaki kiliseler hakkındadır. Eskilerin korunması fakat yenilerin inşa edilmemesi konusunu inceler.

13-(+) *er-Risâle fi ikâmeti'l-kâdi et-ta'zîra ale'l-müfsid..*

Dava sabit olmadan önce bile olsa, fesatçıya (bozguncuya) kâdının ta'zir cezası uygulamasını inceler.

14-(+) *er-Risâle fî duhûli evlâdi'l-binti tahte lafzi'l-veled..*

"Veled" (çocuk) kelimesinin kapsamına kız çocuklarının dahil olup olmadığını inceler.

15-(+) *er-Risâle fî beyâni mâ yeskutu mine'l-hukûkı bi'l-iskât.*

Kişinin iskat yoluyla mülkünü terk edip vazgeçmesiyle, hakkının zayı olup olmadığını inceler.

16-(+) *er-Risâle fî beyâni'l-iktâati'd-dîvâniyyeti ve mahallihâ.*

Ikta'lar⁶¹ hakkında genel bir açıklamayı içerir. Yerleri ve kime verileceği üzerinde durur.

17-(+) *er-Risâle fî men yetevella'l-hukme ba'de mevti'l-bâşâ.*

Paşanın (bir beldeye padişah tarafından atanan nâib) ölümünden sonra, haberin padişaha ulaşmaya kadar, yönetimi kimin devralacağı konusunu ele alır.

18- (-)⁶² *er-Risâle fî's-sefîneti izâ ğarakat ev inkeserat, hel yudmenu?*

Kiralanan bir geminin, parçalanıp batması halinde hukukî durumun ne olacağı; geminin tazmin edilip edilmeyeceği hakkında bir risaledir.

19- (-) *er-Risâletü fî şarti kitâbi vakfi Hayır Bey.*

Hâyır Bey'in vakfının kitabesi, şartları ve bu konuyla ilgili bir değerlendirmedir.

20-(+) *er-Risâletü fî mekâtibi'l-evkâf ve butlânihâ.*

Vakıfların senetleri hakkında bazı değerlendirmeleri içine alan bir risaledir.

21-(+) *er-Risâle fî şarti vakfi'l-Gavrî fî şeyhi'l-Gavriyye.*

Kansu Gavri'ye ait bir vakfın şartlarını inceleyen bir risâledir.

⁶¹ Mülkiyeti devlete ait arazinin, rakabesinin veya menfaatinin hazinede istihkakı bulunan kimseye ulülemr tarafından verilmesi yerinde kullanılır bir tabirdir. (M.Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü**, M.E.B. Basımevi, 1983, ilgili madde)

⁶² Hadise anlatılarak başlıyan risaleler, bunlara da muhakkik isim vermiştir.

22-(+) *er-Risâle fî sûrati vakfiyyetin ihtelefetü'l-ecvibetü fihâ.*

Bir vakfiyenin kitabesi hakkında görüş ayrılıklarını inceler ve bazı sorulara verilen cevapları içerir.

23- (x)⁶³ *er-Risâletü'l-lletî istekarra aleyhi'l-hâlü fi'l-cevâbi alâ sûrati'l-vakfiyyeti.*

Vâkıfiye şeklinin, herhangi bir ihtiyaç ve gereklilik olmadan delaleti haricinde bir manaya yorumlanmasıyla ilgili bir açıklamadır.

24- (x) *er-Risâle fî nikâhi'l-fudûlî.*

Kahire'de meydana gelen ve birkaç defa tekrar etmiş bir hadise üzerine sorulan soruya cevap olarak hazırlanmış bir risâledir. Burada bir adamın yetkisiz olduğu halde(fuzulî olarak) birisini evlendirmesinin hükmü açıklanmaktadır.

25- (-) *Fî hâdiseti'l-fetva fî fetvâ câriyetin türkiyyetin.*

Türk bir cariye'nin efendisi yanında biraz kaldıktan sonra efendisinden kendisini satmasını istemesi ve çarşıya geldiklerinde, çarşı ahâlisinden bazılarının, cariye'nin hür olduğuna şahadet etmesi neticesinde ortaya çıkan durumun ne olacağı üzerinde durulur.

26-(+) *er-Risâle fî metrûki't-tesmiyeti amden.*

Besmelenin kasden terk edilmesi durumunda, kesilen hayvanın etinin yenilip yenilmeyeceği hususunda imamların ihtilafları ile kısaca delilleri üzerinde durulur.

27-(+) *er-Risâle fî ta'lîki talâki'l-mer'eteyni bitatlîki'l-uhrâ.*

Klasik kitaplarda nakledilen iki kadının boşanmasını başka bir kadının boşanması işlemine ta'lîk etmenin izahıyla ilgili bir risâledir. Bunun izahını müelliften devrin müftüsü Kâdî'l-kudat, Şeyhulislam Abdurrahman b. Ali eî-Rumî talep etmiştir.

28-(x) *er-Risâle fî müderrisin Hanefiyyin.*

Bir medresenin vakfiyesindeki "müderrislerin aslen Hanefî olması" şartının incelenmesini içerir.

⁶³

Risâlenin adı zikredilmeden doğrudan konunun işlendiği, ancak muhakkik tarafından isim verilen risâleler.

29-(x) *er-Risâle fî surati da'vâ istibdâli aynin.*

Vakfin hangi hallerde değiştirilebileceğini inceleyen bir risâledir.

30-(x) *er-Risâle fî sûrati da'vâ feshi'l-icâratî't-tavîleti.*

Uzun bir süreyi kapsayan icarenin feshine dair bir dava şeklinin incelenmesini ele alır.

31-(x) *er-Risâle fî'l-hukmi bi'l-mucebi ev bi's-sıhhati.*

Yazılı bir icare akdinin feshiyle ilgili verilen hükmün geçerli olup olmadığını inceleyen bir risâledir.

32-(x) *er-Risâle fî sûrati bey'ı'l-vakf..*

Vakıfların satılmasının batıl olduğunu, ancak istibdal'in⁶⁴ geçerli olabileceğini ifade eden bir risâledir.

33- (+) *er-Risâle fî meseleti'l-cib(n)âyât^(*) ve'r-râtibât ve'l-muaşarâti'd-dîvâniyye.*

Divan'a ait öşürler ve sabit vergilerle ilgilidir.

34-(+) *er-Risâle fî beyâni'l-maâsi kebâirihâ ve sâğâirihâ.*

Büyük ve küçük günahları beyân eder. Günahların sınırmı, adaleti ve mürüvveti açıklar. Sağâir, kebâir ve tenbihât tarzında bölümleri vardır.

35-(+) *er-Risâle fî'l-istishâb.*

Istishâb ve buna bağlı meseleleri inceler.

36-(+) *er-Risâle fî'n-nezri bi't-tasadduk..*

Tasadduk yoluyla yapılan *nezir* ve rükünleri hakkında bir risaledir.

⁶⁴

İstibdal; Bir vakfî mülk ile mübadele etmek (değiştirmek)tir. Vakfin değiştirildiği şey, gayr-i menkul ve nakid (para) olabilir. İstibdal, vâkıf'ın şart koşması veya zarurî hallerde hâkim'in ve mütevellinin ortak görüşü ile yapılabilir.

(*) Elimizdeki mevcut baskılarda risalenin adını; "... cinâyât ..." olarak vermişlerdir. (İbn Nüceym, *Resâilü İbn Nüceym*, tah. Halil el-Meys, Beyrut 1980, s. 304; İbn Nüceym, *Mecmuatü'r-Resâil*, İstanbul 1290/1873, s.115). Risalede müellif konuyu izah ederken, *el-Hidâye'nin Kitaâbu'l-Vekâle* bölümünden alıntı yaptığını zikretmektedir. İlgili esere müracat ettiğimizde buradaki –risalenin adında geçen- ifadenin "cinâyât" (cinayetler) değil de, "cibâyât" (vergi) olduğunu gördük. (Merginânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul 1986, III, 95-96; Ayrıca Brockelmann da müellifin eserlerinden bahsederken ilgili makalenin adında "cibâyât" ifadesini kullanmıştır. (Brockelmann, S., II, 427).

37-(+) *er-Risâle bilâ takaddîmi da'vâ ve husûmetin.*

Dava ve husumet olmaksızın verilen hükmün geçerli olup olmaması üzerine yapılan bir çalışmadır. Mezhep farkı gözetmeksizin, delillerin, fetvaların ve daha önceki görüşlerin değerlendirilmesi yapılır.

38-(x) *er-Risâle fîmâ yubtilu da've'l-müdde'î fî kavlin ev fi'lin.*

Bir söz veya hareketten dolayı, davacının davasını ibtal eden şeylerle ilgili hükümleri açıklar.

39-(x) *er-Risâle fî sûrati hucetin ruftat ile'l-müellif.*

Arazinin alım satımı ile ilgili verilen bir belgenin şer'î hükmü üzerine yapılan bir tartışmayı konu edinir. Bu konudaki delilleri inceler.

40-(+) *er-Risâle fî tenâkuzi'd-da'vâ.*

Davalardaki çelişkileri inceler.

41- (-) *er-Risâle fî hudûdi'l-fikh alâ tertîbi ebvâbih..*

Sırasına göre fıkıh baplarının tanımı hakkında sorulan bir soruya cevap mahiyetindedir.

42- (-) *er-Risâle fî'l-harâc.*

Harâc hakkında bir risâledir.

43- (+) *er-Risâle fî mesâili'l-ibrâi.*

İbra ve buna bağlı meseleler üzerinde durulmaktadır.

Bunlara ilaveten bir de, *Eşbah*'ın 1970 Beyrut baskısının son tarafında risâle olmaktan çok "kâdılar ve hâkimler" başlığı altında uzunca bir konu incelenmiş, detaylarına inilmiştir. Muhakkik bu bölümü risâleler sınıfına dahil etmeden, ayrıca vermiştir.

3- *el-Fetevâ'z-Zeyniyye*

İbn Nüceym bu eserini yazmaya 965/1557 de başlamış, ancak tamamlayamadan vefat etmiştir. Bu dokümanlar daha sonra oğlu Ahmed tarafından toplanıp, kitap haline getirilmiştir. Sorulan sorulara verilen cevaplar şeklinde oluşmuş olan bu eser, yaklaşık dört yüz soru ve cevap içerir.

4- *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*

Bu eser, İbn Nüceym'in, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî'nin (710/1310) *Kenzu'd-Dekaik* adlı eserine yazdığı bir şerhtir⁶⁶

Bazı kaynaklarda rastladığımız, "Dâvâ ve beyyinata kadar şerhetti".⁶⁷ "İcare bölümüne ancak ulaşılabilirdi"⁶⁸ veya "Bey'ul fasid'e ulaştığında kaide ve istisnalarla ilgili bir kitap yazdı"⁶⁹ şeklindeki ifadeler, üzerinde durulan eserin (*el-Bahr*) tamamlanamadığını göstermektedir. Kalan kısmını da kardeşi Siracüddin b. Ömer İbn Nüceym ile Muhammed b. Ali et-Tûrî (1004/1595) tamamlamışlardır.⁷⁰

Bu şerh İbn Abidin'in haşiyesi ve Muhammed b. Ali et-Tûrî'nin tekmilesi ile birlikte 8 cilt olarak 1311/1893 ve 1323/1907 yıllarında Kahire'de basılmıştır. İlk yedi cildi İbn Nüceym'e, sekizinci cildi ise et-Tûrî'ye aittir.⁷¹

Kenz üzerine yapılan en mühim şerhlerden biri İbn Nüceym'in bu eseridir.

5- *Fethu'l-Ğaffâr fi Şerhi'l-Menâr (Mişkâtu'l-Envâr fi Usuli'l-Menâr veya Ta'liku'l-Envâr alâ Usuli'l-Menâr)*

Bu eser de Hafızuddin en-Neseî'ye ait *Menar*'ın şerhidir. Fıkıh usûlüne dair yazılmış olan bu esere de birçok şerh yapılmıştır. Yine bu şerhlerin içinde en güzeli İbn Nüceym'e ait olanıdır. Eser bittiğinde önce *Ta'liku'l-Envâr alâ Usuli'l Menar* adı verilmiş, daha sonraları bazı alimler tarafından *Fethu'l-Menâr* diye isimlendirilmiştir. Müellif eserini (965/1557) yılında beş ay gibi kısa bir sürede tamamlamıştır.⁷²

6- *Muhtasaru't-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkh*

Bu eser, Kemalüddin İbn'ul-Humam'ın (881/1456) "*et-Tahrir fi Usuli'l-Fıkh*" adlı kitabının muhtasarıdır. İbn Nüceym, yaptığı ihtisara "*Lübbü'l-Usûl*" adını vermiştir.

⁶⁶ İbn Abidin, age., s. 15

⁶⁷ Temîmî, age., III, 276.

⁶⁸ İbnu'l-İmâd, age., VIII, 358.

⁶⁹ MKYK., III, 5.

⁷⁰ Ş. Sami, age., IV, 2445.

⁷¹ İbn Abidin, age., s. 15.

⁷² Katip Çelebi, age., II, 1824.

İbnu'l Human'ın *et-Tahrîr'i* aslında Şafîilerin metoduna göre yazılmışken, İbn Nüceym bu esere bazı ilaveler yapmış ve kendi metoduna göre tertip etmiştir. Eseri 951/1544 yılında yazmıştır.⁷³

7- *Hâşiye alâ Câmi'i'l-Fusûleyn*

Bu haşiye, Bedreddin b. Muhammed b. İsrail, yani İbn Kâdî'yi Si-mavne (823/1420)'nin, Ebu'l-Feth Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî (632/1234)'nin "Fusûlü'l-Usrûşenî" adlı eseri⁷⁴ ile Abdurrahman b. Ebî Bekir el-Merginanî (670/1271)'nin "Fusulü'l-İmâdî"⁷⁵ adlı eserini birleştirerek te'lif ettiği "Câmi'ul-Fusûleyn'in haşiyesidir.⁷⁶

8- *Ta'lik ale'l-Hidâye*

Bu eser Burhaneddin b. Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî (593/1196)'nin, değerli bir eseri olan "*el-Hidaye*" ye müellifin yazdığı bir ta'liktir. Ancak tam değildir.⁷⁷

SONUÇ

Müellif çok genç yaşta -43 yaşında- vefat etmiş olmasına rağmen, fikhî konularda önemli eserler ortaya koymayı başarmıştır. Bununla birlikte bazı eserlerini tamamlayamadığı da olmuştur.

Mezhep içerisinde kendinden önce bir iki çalışma olsa da, küllî kaideler ile ilgili ilk ciddi çalışma İbn Nüceym'in *el-Eşbâh* adlı eseri ile gerçekleşmiştir. Üzerine birçok şerh ve haşiye yapılmış, elden ele dolaşan müracaat kitabı haline gelmiş ve basıldıktan sonra bile el ile istinsah edilmiştir. Bu eseri ile müellif, Hanefî ekolü içerisinde yeni bir gelenek başlatmıştır. Uzun süre Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bu eser, *Mecelle*'nin, özellikle ilk 99 maddesinin hazırlanmasında kaynak kitap olarak kullanılmıştır.

Zaman zaman ictihad faaliyetinde bulunan müellif, kendisine sorulan sorulara yazılı olarak cevap vermeyi tercih etmiştir. Böylece oluşan risaleler, geride bıraktığı eserler arasında önemli yer tutmaktadır.

⁷³ Katip Çelebi, *age.*, I, 358.

⁷⁴ Katip Çelebi, *age.*, II, 1266.

⁷⁵ Katip Çelebi, *age.*, II, 1270.

⁷⁶ Katip Çelebi, *age.*, I, 566.

⁷⁷ Bağdatlı, *age.*, I, 378.

Kısa zamanda zekası ve dehası ile çok işler başarımından dolayı ona, ikinci Ebû Hanife diyenler bile olmuştur. Üslup ve şahsiyeti ile de kendinden sonrakilere örnek olmuş bir fakihtir.